

KĀ COVID-19 IETEKMĒ ĒNU EKONOMIKU?

Pēckrīzes laikā savas aktivitātes atjaunojuši arī rubrikas “Smilšu kaste” vadītāji – Rīgas Tehniskās universitātes Muitas un nodokļu katedras mācītbspēki – asociētais profesors Māris Jurušs un docente Justīna Hudenko. Šoreiz viņi apspriedīs Covid-19 ietekmi uz neregistrēto nodarbinātību un ēnu ekonomiku kopumā.

Dr. oec. **JUSTĪNA HUĐENKO**

Dr. oec. **MĀRIS JURUŠS**

Justīna: Sveiks Māri! Nu beidzot arī mēs varam satīkties un pārrunāt “Smilšu kastes” lietas.

Māris: Tik tiešām – vīruss sagādāja mums, pasniedzējiem, rūpes. Pamazām esam pielāgojušies jaunajiem apstākļiem un varam atsākt sarunas par ēnu ekonomiku.

J: Sākumā laikam vajag atminēties, ko pārrunājam iepriekšējās sarunās!

M: Tas nu gan būtu grūti, ja vien “iFinances” nebūtu publicējuši mūsu iepriekšējās sarunas.

J: Pirmais raksts ēnu ekonomikas apkarošanas sērijā bija tīri teorētisks – izskaidrojām, ko saprotam ar ēnu ekonomiku, un sadalījām to trīs nosacītās jomās, kuras plānojām secīgi apskatīt – neregistrētie ieņēmumi, neregistrētā saimnieciskā darbība un neregistrētā nodarbinātība.

M: Jā, un, ņemot vērā, ka mūsu zemē lielu ēnu ekonomikas daļu veido tieši aplokšņu algas, kā arī to, ka mūsu studenti šajā jomā veikuši interesantus pētījumus, sākām tieši ar to.

J: Šodien mums būtu jāturpina ar neregistrēto saimniecisko darbību, bet pareizāk būtu vispirms iztīrīt Covid-19 sekas, proti, kā tad īstenībā dīkstāves maksājumi ietekmēja neregistrēto nodarbinātību. Vai tā bija mācība, ka, nemaksājot nodokļus, ir lielāks risks palikt bez uzturliedzekļiem? Vai tieši otrādi – darbam kļūstot attālinātam, to neregistrē arvien biežāk?

M: Studentu pētījumu par šo tēmu mums nav, bet, izmantojot iepriekšējo pētījumu datus, kā arī zinātniskās atziņas, varam mēģināt situāciju analizēt.

COVID-19 UN NEREĢISTRĒTĀ NODARBINĀTĪBA

J: Sāksim globāli, proti, kā Pasaules Veselības organizācijas 2020. gada martā pasludinātā pandēmija ietekmēja

nodarbinātību kopumā. Skaidrs, ka ieguvējus no pandēmijas var saskaitīt uz vienas rokas pirkstiem. Tā ir veselības aprūpe un ar virusoloģiju saistītais pētnieciskais sektors, kā arī mazumtirdzniecības (pārsvarā pārtika, alkohols un medikamenti) daļa, kas spēja pārslēgties uz tiešsaistes tirdzniecību, kā arī šo tiešsaisti apkalpojošais informācijas tehnoloģiju (IT) sektors. Laikam tas arī viss.

M: Zaudētājus var pat neuzskaitīt, tie ir lielākā vai mazākā mērā visi pārējie.

J: Jā, tomēr atsevišķi sektori ir tikpat kā iznīcināti, piemēram, tūrisms.

M: No "Eurostat" datiem izriet, ka tāds ir katrs desmitais uzņēmums, kas kopā nodarbināja 13,6 milj. cilvēku jeb 9,5% no Eiropas Savienības darbaspēka...

J: Tas ir traģiski, bet šoreiz nerunāsim par sociālām tēmām, tikai par ekonomiku. Vēl no statistikas izriet, ka lielākā daļa tūrisma nozares darba ņēmēju (astoņi no desmit) ir nodarbināti vai nu izmitināšanas nozarē (19,7% no nodarbinātajiem tūrisma nozarē), vai arī ēdināšanā (58,7%).

M: Tās, kā secinājām iepriekšējos rakstos, arī vairāk pakļautas neregistrētās nodarbinātības riskam.

J: Domāju, ka mūsu gadījumā var runāt pat par neregistrēto saimniecisko darbību, jo Latvijas tūrisma bijuši nodarbināti simtiem "pašnodarbināto", par kuriem vispār nodokļu administrācijai nekas nav zināms.

M: Ja analizējam, kādās nozarēs atrodams nedeklarētais darbs un kā to ietekmējusi pandēmija, no mūsu pētījuma, kas lielā mērā saskan ar "Eiobarometra" 2013. gadā veikto pētījumu, izriet, ka visbiežāk darbu nedeklarē, sniedzot pakalpojumus (remontdarbi, dārkopības pakalpojumi, bērnu un senioru aprūpe u. c.) mājāsaimniecībām. Līdz ar to var aplēst, ka daudzi no šiem nedeklarētajiem darba ņēmējiem ir zaudējuši savus nedeklarētos ienākumus, jo viņu klienti baidījās no vīrusa izplatības un darbinieki nevarēja vairs ceļot, lai veiktu šādu darbu.

J: No mūsu ātrās analīzes sanāk, ka vīruss diezgan precīzi trāpījis tieši neregistrētās nodarbinātības zonā. Vai, tavuprāt, tas palīdzēs sakārtot situāciju pēc pandēmijas vai tieši pretēji – situāciju pasliktinās?

M: Mēģināsim analizēt, ņemot vērā sekas, ko šie sektori izcietuši vai arī vēl tikai piedzīvos!

DĪKSTĀVES PABALSTI UN ĒNU EKONOMIKA

J: Starptautiskā Darba organizācija aicināja reaģēt uz Covid-19 pandēmiju, aizsargājot darba ņēmējus darbavietās, stimulējot ekonomiku un nodarbinātību un aizsargājot nodarbināto ienākumus. Eiropā tas tika īstenots, ieviešot atbalsta programmu gan darbiniekiem, gan pašnodarbinātām personām.

M: Tātad primāri varam secināt, ka personas, kuras nebija reģistrējušas savu nodarbinātību, tika pilnībā izslēgtas no piekļuves finansiālam atbalstam krīzes laikā. Savukārt tie, kas kaut kādā mērā bija deklarējuši saimniecisko

darbību, darbiniekus un to atalgojumu, piekļuva atbalstam paši un nodrošināja to arī saviem darbiniekiem, tomēr atbilstoši deklarētā apgrozījuma un atalgojuma līmenim.

J: Atgādināšu lasītājiem, ka kopumā mēs runājam par lielu mūsu tautiešu daļu. Mūsu pētījums, kas saskan ar citu pētnieku aprēķiniem, lēš, ka tie ir virs 10% no kopējā darbaspējīgo skaita. Varam pieskaitīt tiem arī viņu ģimenes! Būtībā šie cilvēki vienā dienā palika bez iztikas līdzekļiem.

M: Jā, turklāt iepriekš secinājām, ka viens no spēcīgākajiem motīviem, kāpēc nodarbinātību neregistrē, ir tieši izdzīvošanas faktors, proti, nomaksājot nodokļus, ar atlikušajiem ienākumiem nav iespējams segt primārās paša un arī ģimenes vajadzības. Tātad lielai daļai, visticamāk, nebija arī uzkrājumu nebaltām dienām.

J: Vai šis notikums, tavuprāt, būs brīdinājums tam, kas notiek, ja nodarbinātība netiek reģistrēta un nav pieejams valsts atbalsts, iestājoties darba nespējai? Vai varam sagaidīt, ka darbinieki masveidā sāks pieprasīt reģistrēt nodarbinātību, bet pašnodarbinātie – paši reģistrēties?

M: No tā, ko esmu lasījis vairākās publikācijās, izriet, ka neregistrētās nodarbinātības apkarošanā vislabāk strādā burkāna un pātagas metode. Respektīvi, visas motivāciju veicinošās metodes strādā ļoti labi, ja tiek realizētas komplektā ar pātagu – sodiem un augstu atklāšanas risku. Taču līdz šim netika pievērsta pietiekami liela uzmanība tam, cik svarīgs ir burkāns.

J: Tas nozīmē, ka šobrīd, iespējams, ir atbilstošs brīdis, lai izrautu nedeklarējošos uzņēmumus un darba ņēmējus no ēnas.

M: Domāju, ka jā, it īpaši ņemot vērā, ka lielai pakalpojumu sektora daļai būs jārestartē bizness uz jauniem nosacījumiem. Kādi šie nosacījumi būs, tādā ekonomikā mēs strādāsim pēckrīzes posmā.

COVID-19 UN ĒNU EKONOMIKA

J: Apspriedīsim citus aspektus, kuri, kā izriet no mūsu pētījuma, ietekmē ēnu ekonomiku. Piemēram, Valsts ieņēmumu dienesta direktore Ieva Jaunzeme savā ziņojumā Budžeta un finanšu komisijai minēja, ka skaidrās naudas apgrozījums praktiski ir stabilizējies, jo ir apgrūtināta skaidrās naudas ieplūde no ārzemēm. Tā būtu iespēja tikt galā ar ēnu ekonomikas instrumentu – skaidro naudu.

M: Tomēr, visticamāk, esošais apjoms ir pietiekams, lai ēnu ekonomiku uzturētu. Bet, jā, var piekrist, ka šis aspekts var izrādīties pozitīvs, īpaši uz ēnu ekonomikas neregistrēto darbību zonu.

J: Turpretim Lietuvas finanšu ministrs Viļus Šapoka (*Vilius Šapoka*) pauda bažas, ka līdz šim sasniegtais progress ēnu ekonomikas apkarošanā, ko viņš saista ar

” Šobrīd, iespējams, ir atbilstošs brīdis, lai izrautu nedeklarējošos uzņēmumus un darbaņēmējus no ēnas

sabiedrības apziņas palielināšanos, līdz ar pandēmiju varētu tikt sagrauts, un ēnu ekonomika atsāks augt.

M: Iespējams, ka Lietuvas finanšu ministram šāds ziņojums ir izdevīgs, jo esmu lasījis “Swedbank” izpild-direktores Lietuvā Doviles Grigienes (*Dovilė Grigienė*) atzinumu, kurā viņa ļoti atturīgi vērtē Lietuvas sasniegumus cīņā pret ēnu ekonomiku, sakot, ka ēnu ekonomika Lietuvai ir ļoti aktuāla problēma.

J: Labi, bet, atmetot politiskās spekulācijas, var paredzēt, ka stingru noteikumu ieviešana darba, pārvietošanās, preču un pakalpojumu tirgos var novirzīt daļu no baltās uz ēnu ekonomiku, jo tā būs izdzīvošanas stratēģija. Un, ja skaidras naudas pārvešanai pār robežām radušās problēmas, vai tas nedos stimulu kriptovalūtu attīstībai?

M: Jā, tā gan būtu ļoti slikta pazīme, ja kriptovalūtu sāktu izmantot baltās ekonomikas apkalpošanai, jo, kā iepriekš konstatējām, vēl neesam gatavi to administrēšanai.

J: Pagājis ļoti īss laiks, bet mums kā zinātniekiem vajadzētu papētīt, vai kriptovalūtu tirgus ir aktivizējies pandēmijas laikā, lai dotu iespēju nodokļu administrācijām reaģēt uz šādu rīcību. Definēsim pētījuma jautājumus.

- Vai ir mainījusies kopējā kriptovalūtu tirdzniecības aktivitāte?
- Kā mainījies kriptovalūtu tīmekļa vietņu lietotāju skaits?
- Vai ir mainījies kriptovalūtu tīmekļa vietņu skaits?
- Vai var vērot kriptovalūtu aktivitāšu dinamikas saistību ar finanšu tirgus notikumiem vai ar pandēmiju saistītiem paziņojumiem?

M: Šis būtu ļoti noderīgs pētījums. Es pievienotu vēl vienu aspektu. Kā minēji, viens no retajiem pandēmijas ieguvējiem ir IT sektors un ar to saistītā kibernetika. Šobrīd ir pieprasīti kibernetikas apkarotāji, IT moderatori u. c. personas, kas pakalpojumus sniedz galvenokārt attālināti, līdz ar to viņu reģistrēšanās nav izsekojama.

J: Jā, ar to noteikti būtu jāreķinās. Nemaz nerunājot, ka Amerikas Savienoto Valstu Federālais izmeklēšanas birojs (FIB) ir izplatījis paziņojumus par Covid-19 izraisīto kibernetikas pandēmijas vilni visā pasaulē, kas ir audzējis nu jau melnās ekonomikas daļas, kas nav mūsu sarunas fokusā.

M: Šajā kontekstā būtu jādomā par to, ka nodokļu maksātāji, kas strādājuši baltajā sektorā un maksājuši nodokļus, var pārstāt to darīt un mesties attīstīt un izmantot jaunprātīgu programmatūru par melno naudu.

KĀ IZMANTOT ŠO SITUĀCIJU?

J: Tagad soli pa solim. Padomāsim, kā šobrīd izraut uzņēmumus un darbaņēmējus no ēnas. Piemēram, piedāvāt brīvprātīgu reģistrēšanos un pagātnes amnestiju.

M: Vai arī brīvprātīgu informācijas atklāšanas iniciatīvu tikai darbiniekiem, kuriem sodi tiktu atcelti, bet uzņēmējiem netiktu. Jo, kā atceries, spēcīga motivācija neregistrētai nodarbinātībai ir tas, ka abas puses gūst labumu no darba neregistrēšanas. Tātad, ja labumu gūst tikai viena puse, motivācijas vairs nav.

J: Bet tādā gadījumā šādi uzņēmumi un to darbinieki būs apdraudēti pēc brīvprātīgas informācijas sniegšanas perioda. Respektīvi, nespējot nomaksāt vecos sodus, tie vienkārši bankrotēs. Nezinu, vai pašlaik tas būtu pareizi. Es pat domāju, ka finanšu atbalsta pieejamība būs galvenais stimuls, lai vispār turpinātu iepriekšējo pakalpojumu sniegšanu.

M: Nesen veiktais apsekojums liecina, ka brīvprātīga paziņošana un amnestija, kas tika piemērota Beļģijā, Kiprā, Francijā, Itālijā, Lietuvā, Slovēnijā un Apvienotajā Karalistē, bija ar pozitīvām sekām. Piemēram, Itālijā 2001. gadā brīvprātīgi reģistrējās vairāk nekā pusotrs tūkstotis nedeklarēto uzņēmumu un gandrīz 4 tūkstoši darbaņēmēji.

J: Latvijā mēs diez vai sagaidīsim līdzīgus rezultātus, tomēr ar šo rakstu sēriju man ir cerība sākt problēmu apzināšanos ar mērķi noteikt nedeklarēto pakalpojumu izplatību, kā arī izmantot pagaidu finanšu atbalsta instrumentus arī ēnu ekonomikas apkarotājiem.

M: Šis piedāvājums, šķiet, nekalpos par labu otrai izkristalizētajai problēmai, kas saistīta ar iespējamo kriptovalūtu un kibernetikas tirgu attīstību, bet par to mums šobrīd nav ticamas informācijas. Līdz ar to jāsapņo kādi pirmspētījuma rezultāti, lai atgrieztos pie šīs sarunas.

J: Noslēgumā apkoposim sarunas rezultātus:

- pārvietošanās ierobežojumi vislielākajā mērā skāra pakalpojumu sektoru, it īpaši jomas, kurās tradicionāli ir liels nedeklarētā darba īpatsvars;
- nedeklarētie uzņēmumi un darbaņēmēji nevarēja piekļūt valdības sniegtajam finansiālajam atbalstam;
- šo situāciju varētu izmantot ēnu ekonomikas apkarotājas labā, ja izsludinātu terminētu brīvprātīgu reģistrēšanās amnestiju;
- nepieciešami papildu pētījumi, lai secinātu, vai pandēmija nav veicinājusi melno kriptovalūtu un kibernetikas attīstību.